

Római limes a havasokon.

Irta: *Lattyák Sándor* m. kir. erdőmérnök.

A laikus turistát, midőn fárasztó hegymászás után végre felér a havastetőre, a kiállott fáradalmakért dúsán kárpótolja a remek kilátás és nem bírván betelni az alatt egymással váltakozó völgy és bércz utvesztő, tájékozást tévesztő látképével, nem ér rá megfigyelni magát a havastetőt, amelynek virágillat-terhes pázsitján pihen.

Jómagunk is jóleső gyönyörrel tekintünk szét a havastetőről az alattunk elterülő tájon, ámde a kilátás szépségeinek élvezéséhez már megszokott szemünk foglalkozásunkhoz mérten hamarosan a kataszteri pontok kereséséhez fog és feszülten kémleli a határdombokat, ugró árkokat valamint egyéb, emberkéz alkotta létesítményeit a havastetőnek, amelyen állunk.

1898. év nyarán a máramarosmegyei Majdánka község és a kincstári birtok Ozirnya-Gorgán havasok közötti határgerinczen járva, a havasi gerinczelen végigfutó, hosszú, mély árkokat és azokkal párhuzamosan haladó magas töltéseket vettem észre.

Kezdetben azt hittem, hogy ezek a szabályos alkotmányok emberkéz művei, mivel azonban a környék ruthén lakosságától azok keletkezésére és eredetére vonatkozólag semminemű biztos adatot hallanom nem sikerült, évek múltán hajlandó voltam azokat a természet számtalan titokzatos eredetű alkotásai közé sorolni.

1910. évi november havában a kolozsvári egyetemi könyvtár előadó termében dr. Buday Árpád osztályarchaeologus beszámolót tartott németországi római limes-tanulmányairól, melyeket az „Erdélyi nemzeti muzeum érem- és régiségtára“ megbízásából 1909. év folyamán végzett.

Ezen beszámoló előadásán jelen lévén az annak során bemutatott vetített képek több példányán az általam 12 évvel azelőtt a máramarosi havasokon látott és eredetileg emberi alkotásnak tartott ismeretlen rendeltetésű havasi árkok és töltések hasonmásaira ismertem.

Azonban mielőtt előadnám az ezen véletlen eset folytán szerzett tudásomból kifolyó kutatásaim és felfedezésem első eredményét, röviden vázolom a római limes fogalmát és rendeltetését.

Limes alatt Mommsen szerint a római birodalom azon határvonalai értendők, melyek mesterségesen lettek előállítva és az idegen néptörzsek betöréseinek megakadályozása végett a kellő hadászati határvédő intézményekkel és felszereléssel voltak ellátva.

A németországi limes-vonal,^{*)} mely a Duna melletti Kehlheimtől kezdődőleg a Rajna melletti Rheinbrohlig, vagyis 550 kilométer hosszban húzódik és amely magánosok adakozásából, valamint német állami segély mellett egész terjedelmében meg lett vizsgálva és térképezve, a legjobban felkutatott területen az idegen területtől a római birtok felé haladólag a következő alkotórészekből áll:

1. határárok (czölöpsorral);
2. limes-árok;
3. limes-töltés vagy limes-kőfal;
4. kőből vagy fából, avagy vegyesen mindkét anyagból épült, egymástól átlag 850 *m* távolban álló őrtornyok, végül a táborhelyek.

A római birodalomnak nemcsak a síkságokon voltak a védelem céljaira szolgáló mesterséges határvonalai, hanem a természetes határt képező folyamok lapályos és alacsony partjain, valamint a szintén természetes határt képező éles hegygerinczek egyes laposabb és így természetadta védővonalat nem képező szakaszain szintén létesítettek a birodalom védelmére limeseket.

Ezek előrebocsátása után áttérek a magyarországi római limes ismertetésére.

Dáczában a rómaik uralma a Kr. sz. u. 101—256. évig, vagyis együttvéve 155 éven át tartott.

Dácia elfoglalásának célja Magyarország keleti hegyes harmadában levő bányavidék megszerzése mellett az Alföldön lakó barbároknak Pannonia, Moesia és Dácia között, vagyis a Duna, Tisza és Maros folyók által egyrészt, másrészt a Dácia nyugati határán emelt mesterséges limes-vonal által alkotott övben az aquincumi (óbudai), sirmiumi (mitroviczi), apulumi (gyulafehérvári) és potaissai (tordai) légiók, valamint ezek segédcapatai által

^{*)} L. Dr. Buday Árpád: „A római limes Németországban“ cz. műve. Erdélyi Nemzeti Muzeum saját kiadása. 1910.

való közrefogásán és megfékezésén kívül a Kárpátokon túlról északkeletről és keletről özönlő gót és sarmata barbár áradatnak feltartóztatása volt.

A rómaiak dárcziai birtokát nyugat felől határoló limesnek 1911. évig csakis azon része volt ismeretes, mely a Sebes-Körös melletti Kis-Sebestől kezdődőleg a Meszes hegység gerinczén végig mintegy 65 kilométer hosszban Tihóig terjed és amelynek Egregy völgy fölötti felső részéről első ízben II. Rákóczi Ferencz fejedelem tesz említést a magyarországi háboruról szóló „Emlék-iratai“-nak 465. oldalán, — az 1705. évi zsibói harcz előtt a karikai és zsibói passzusok francia hadimérnökei által eszközölt elsánczolásáról emlékeztén.

Ezen limes-vonalat a múlt század nyolczvanas éveiben legelsőnek Torma Károly jeles régészünk járta be és az általa eszközölt leírás nyomán 1911. év nyarán dr. Buday Árpád és Zs. Nagy Árpád régészeink, valamint dr. Drexel Frigyes német archaeologus által újból bejárattván, általuk véglegesen római eredetű limesnek lett megállapítva.

Ezek közbevetése után folytatom a tárgyamát.

Tudva a meszesi 65 kilométer hosszú limes létezéséről, közelálló volt számomra azon gondolat, hogy ezen magányos limesszakasz egymagában nem létezhetett, hanem annak úgy észak felé a máramarosi havasokon lévő szakaszáig, valamint dél felé a Sebes-Köröstől legalább is a Moesia északi határát alkotó Marosig folytatódnia kell.

Ezen gondolat által vezérelve, a térképen az utóbbi déli limes-vonal irányára vonatkozólag geografiailag valószínű tervet készítettem és úgy látom, hogy a vonalirány kiszabásában nem tévedtem, mert 1911. évi deczember hó 22-én a vonal közepe táján fekvő Kaleniásza havason a kincstári birtokon kezdődő, észak felé haladó irányu, az 1. sz. képen látható limes-árkot és töltést, valamint annak szakadatlan folytatásában a 2. sz. képen ábrázolt hatalmas, három árok által közrefogott kettős limes-töltést találtam meg északi irányban. A két képen ábrázolt két részletet 2,5 kilométeres hosszú limes-árok és töltés köti össze.

A fent leírt 2,5 kilométeres limes-szakasz 1400 méter tengerszín feletti magasságánál fogva az eddigelé Európában levő leg-

1. kép. Limes-árok és töltés a Kaleniásza-havason.

2. kép. Kettős limes-töltés.

magasabb fekvésű limes és hasonló magasságban fekvő máramarosi párával bizonyosága annak, hogy a rómaiak vasakarata és erélye elé nemcsak a Németországban létező nagy terjedelmű mocsarak nem tudtak a limes-építésnél gátat vetni, hanem még a magyarországi havasok zordon klimája sem szabott korlátot a határvédelemhez szükséges limes létesítésénél.

Nemcsak a kaleniásziai, meszesi és máramarosi limes-szakaszok létezése erősít meg azon meggyőződésemben, hogy a Maros és a máramarosi Kárpátok között több szakaszból álló limes-vonal húzódik, hanem a Meszes és Máramaros közötti limes létezésében való meggyőződésemet fokozza a Valerius Valentinus napocai (kolozsvári) aedilis által Kr. sz. u. 239. évben Alsó-Kosályon a bosszuálló Nemesis istennő tiszteletére emelt fogadalmi oltárkövön álló felirat *vall. m.* szavának hiányzó egy betűje folytán vallum helyett olvasható vallem szóból levonható azon nagyon is valószínű magyarázata, hogy a rómaiak által visszahódított és a régi cenzus alapján újból megadóztatott „regis Samus transvallem“ a Nagy-Szamoson és Szamoson túl (Rómától véve az irányt), vagyis északra fekvő terület értendő és hogy a provincia Dacica Erdély mai északi határán túl egészen a máramarosi Kárpátokig terjedt észak felé, annál is inkább, mivel csakis így eshetett a birodalom határán belül Nagybánya és vidékének nemesfémét, valamint Máramaros keleti részének só-teljesítő, a rómaiak által mindenestre ismert és szükségelt számos bányája, melyek birtokát nyugat felől limesnek kellett szükségszerűleg biztosítani.

A magyar erdészetet a hazánkban létező limes-vonal nyomjelzése és egykori teljes feltárása a történelmi emlékek felkutatásának és megőrzésének általánosan kötelező voltán kívül szak szempontból tekintve nemcsak azon oknál fogva érdeklő, hogy ezen havasainkon és erdőségeinken végigvonuló, eddigelé ismeretlen eredetű árkok, töltések és romokat takaró kerek dombok hajdani valódi rendeltetését meg fogjuk ismerni, hanem főképen azon körülménynél fogva, hogy nálunk is — éppen mint Németországban történt — a határárkokon és a mocsarakon végig vonuló limes-töltések felásása alkalmával a czölöpök földbe vert végeinek hat-hétsoros sűrű raja kerül majd napvilágra s így

1800 éves fatörzsek kerülvén szemünk elé, a fanemek tartósságának pontos meghatározásán kívül bő alkalmunk nyílik majd annak megállapítására, hogy a különböző kitéttégű és magasságu helyeken — ahol a limes végigvonul — 2000 évvel ezelőtt mily fanemek tenyésztek, mivel több mint bizonyos, hogy a római birodalom zseniális metatorai (mérnökei) a határok czölöpeit a limes építési helyének közvetlen közelében, avagy legfeljebb attól csekély távolságra fekvő erdőségekben termeltették.

Ámde nemcsak a fenti szempontokból érdekelheti az erdészetet a római limes felkutatása és feltárása, hanem iparműtani szempontból is.

A határárkokban elhelyezett 25—35 *cm* vastag, egymástól 10—20 *cm* távolságban álló megszesenített végű czölöpök ugyanis — amint a németországi ásatások igazolják — a kidöntés megakadályozása végett az árokban levő alsó részükön egymás között fecskefark alaku beeresztéssel reájuk erősített kötőgerendákkal voltak egybekapcsolva és amint azt a sok helyen talált vasszögek bizonyítják, a kötőgerendák a czölöpökhöz gyakran hozzá is voltak szegezve. Mivel pedig a fecskefark alaku beeresztéshez véső és fejsze szükségeltetik, minden bizonynyal várható, hogy az egyes határok, szakaszok feltárása alkalmával ugy ezeknek, valamint egyéb famegmunkáló szerszámoknak elvesztett példányai napfényre kerülnek; ugyszintén arra való tekintettel, hogy a limes építését és javítását a „duces limitum“ vezérlete alatt álló és a limes mentén lakó „limitanes“ nevű római katonai őrség teljesítette, melynek a limesen belül álló, egymástól 500—1500 *m* távolságban épült őrtornyokban (propugnacula) mindenesetre a javításhoz szükségelt szerszámokat állandóan készletben kellett tartania, joggal remélhető, hogy a góthok nagy tömegének Kr. sz. u. 256. évben történt hirtelen rohama által meglepett római limes-őrségnek nem lévén ideje ezen szerszámokat magával vinnie, az 500 kilométer hosszú dácziai limes-vonal mellett létezett mintegy 600 őrtorony a barbárok által felperzseltetvén, azok romjai alatt a feltárás alkalmával egyéb vasszerszámok között a fejszék és fűrészek különböző példányai lesznek feltalálhatók és így alkalmunk nyílik majd az 1800 évvel ezelőtt hazánkban használt fadóntó és megmunkáló eszközök megismerésére.

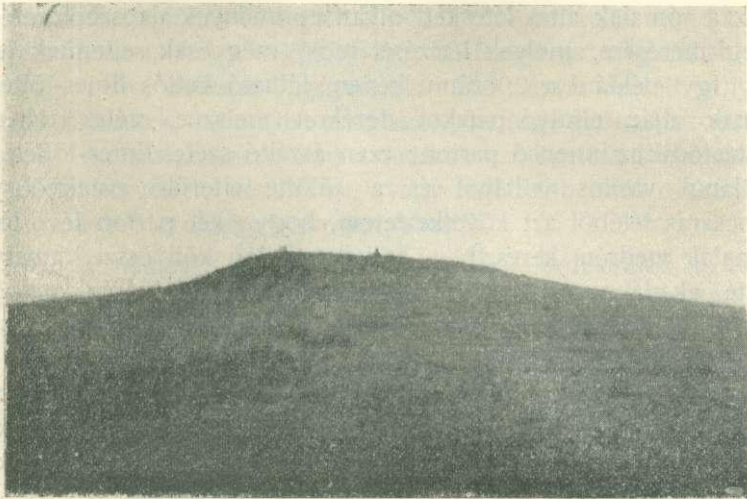
A németországi leletek után ítélve, hasonlóképen alkalmunk lesz a rómaiak által létesített olyan építmények alapszerkezeteinek megismerésére, melyek létezését most még csak sejtünk lehet.

Igy például a 2. számú képen látható kettős limes-töltés az annak alján elfolyó patakot derékon metszve, széles töltésben folytatódik az innenső parton; ezen átváltó széles limes-töltés szokatlanul vaskos voltából és a fölötte elterülő patak völgyelet mocsaras létéből azt következtetem, hogy a két parton lévő limest a patak medrén keresztben épített gátalap köti össze, amelynek teste akadályozza a patak vizének szabad lefolyását, gátolja a meder kimosását s egyúttal okozója a mocsár létezésének, viszont a németországi példák módjára nincs kizárva az, hogy ezen gátalapon hatalmas limes-töltésből álló és a patakon végződő limest összekötő földgát nem állhatott volna, melynek viztükre a szabályszerű limes-vonal támadások elleni biztonságának fokozására lehetett hivatva.

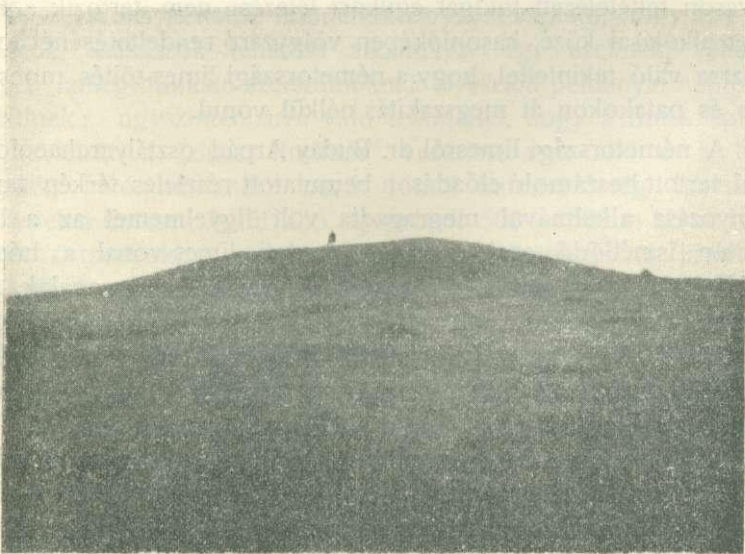
A rómaiak által a messzi Porolissum (Mojgrád) mellett létesített, kőből épült völgyzárógátról máskülönben Torma Károly jeles régészünk is megemlékezik, így tehát az általam Kaleniásza havason feltételezett földgát egykori létezése nem tartozik a képzelet alkotásai közé, hasonlóképen völgyzáró rendeltetésénél fogva és arra való tekintettel, hogy a németországi limes-töltés mocsarok és patakokon át megszakítás nélkül vonul.

A németországi limesről dr. Buday Arpád osztályarchaeologus által tartott beszámoló előadáson bemutatott részletes térkép tanulmányozása alkalmával megragadta volt figyelmemet az a több ponton ismétlődő eset, hogy az eredeti limes-vonal a hódítás előbbre haladása arányában újabb és újabb limes-vonalak által pótolgatott.

Tudva azt, hogy a rómaiaknak Dáciában kemény ellenféllel volt dolguk és a délről észak felé terjedő hódítás nem egy csapásra történt, hanem a Kr. sz. u. 101., 102., ugyszintén 105. és 106. években, összesen tehát négy éven át ment végbe, — közelálló volt számomra az a feltevés, hogy a rómaiak a hódítás végén a provincia határán emelt limes létesítése előtt a hódítás előhaldásának során a tetemes pénz- és véráldozattal immár meghódított déli Dáciának aranyat és ezüstöt bőven szolgáltató érchegységi

3. kép. Egykori római őrtorony maradványa.

4. kép. Római őrtorony maradványa.

bányáit a légiók előnyomulását támogató erődítésekkel biztosították a még erősen ellenálló ellenséggel szemben.

Ezen gondolat behatása alatt 1911. év tavaszán a Kolozsvártól északra, a Szamos balpartján fekvő vizválasztó főgerinczet a katonai térképen tanulmányozván, azon több, egymástól feltűnően egyforma távolságra fekvő magassági pontot figyeltem meg és ezen körülményből kifolyólag a pontok mintegy tervszerű elhelyezésénél fogva ott római őrtornyok maradványait gyanítva, elhatároztam azok megtekintését.

Feltevésemben nem csalódtam.

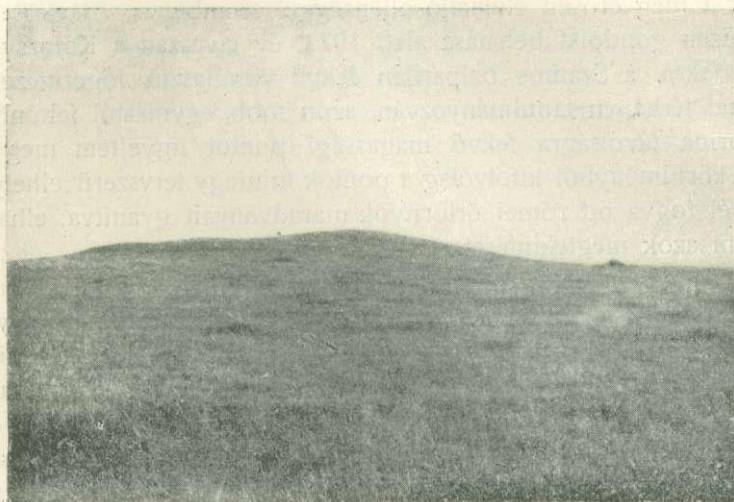
1911. évi július hó 9-én estefelé Kolozsvártól 9 kilométernyire északra ráakadtam a ma is „Tekintő“-nek (specula) nevezett, mintegy 12 *m* alsó átmérővel, 4 *m* magassággal, belül 1·5 *m* mély horpadással bíró csonka kupalaku alkotmányra és július hó 10-én ugyaninnen Schwantzer Gusztáv fiatal kollégámmal a vizválasztó „Morgó“ tetőn, vagyis a katonai magassági pontok vonalán ugyanilyen alkotmányoknak egész sorát, mintegy hét darabot pillantottunk meg, lelkesedésünkben nem törődve Jupiter Pluviusnak nyakunk közé bőven szakadó zuhatagával.

Ezen alkotmányoknak július hó 16-án és 23-án felvett fényképeit a 3., 4., 5. és 6. számú ábrákon mutatom be.

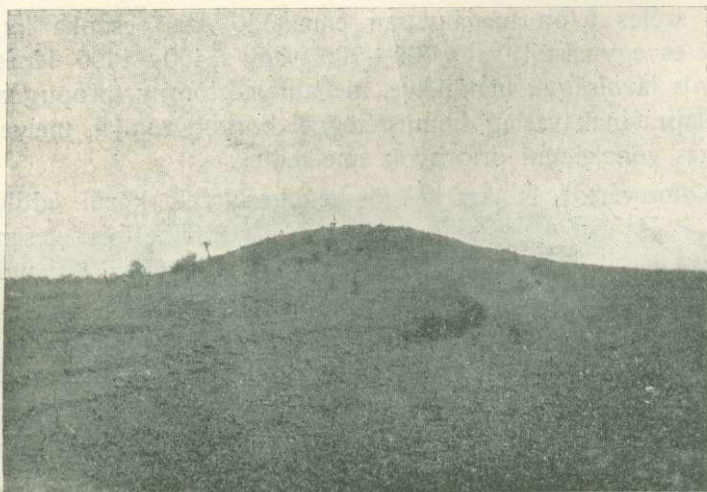
A széles tetőn magányosan emelkedő ezen csonka kupok alakjuk és egymástól való 700—700 vagy $\frac{1}{2}$ 1400—1400 lépésnyi szabályos távolságuk után ítélve, megannyi őrtorony (propugnaculum) alapzatának vastag humusréteggel borított romjai, melyeken a favázás voltaképeni őrtornyok emelkedtek.

A Kolozsvártól északra fekvő hegygerinczek közül eddigelé csakis a „Morgó“ nevű fővizválasztót jártam be részletesen és azon 12 darab ilyen alkotmányt találtam Kolozsvár, Kajántó és Fejérd határában; ugyanezen főgerincz folytatásán Lapupatak község határában pedig 1911. évi december hóban az előbbiektől 40 kilométerre véletlenül újból egy ugyanilyen alkotmányra akadtam.

A „Morgó“ gerincztől északra fekvő, magasabb és kiemelkedőbb hegygerinczekeken hasonló alkotmányok újabb és újabb sora található, melyek a rómaiak észak felé előhaladó hódításának egy-egy övét jelzik és a már elfoglalt területek védelmére nagy-

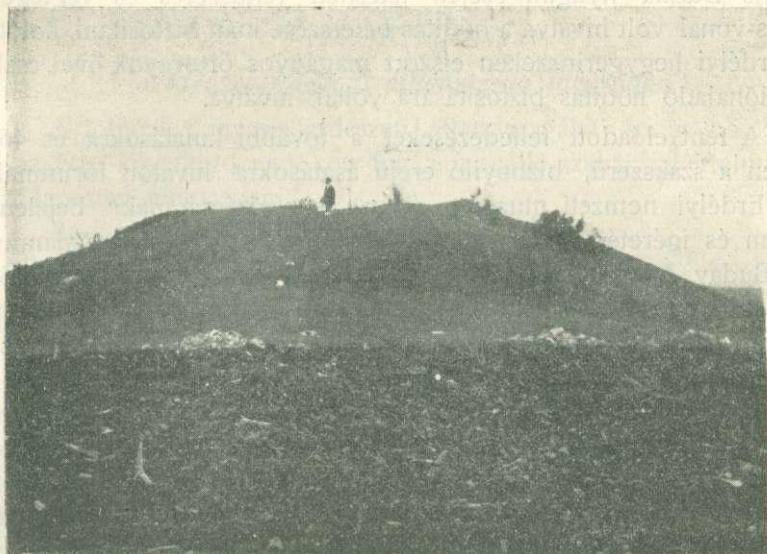
5. kép. Római őrtorony maradványa.

6. kép. Római őrtorony maradványa.

ságuk arányában 4—4, avagy 8—8 harcos befogadására voltak rendelve, akik az ellenség mozdulatait figyelvén, a limes melletti őrtornyok őrségének módjára nappal füsttel, éjjel pedig fáklya jelekkel adták tudtára a mögöttük táborozó csapatok vigiliáinak a támadó dák seregek közeledését.

1911. év folyamán végzett kutatásaim során az utolsó őrtorony-romot a Kolozs és Szolnok-Doboka vármegyék határát képező hegygerinczen, a Doboka és Bádok községek közötti „Nagy-Hegy“-en találtam meg; képét a 7. sz. ábrán mutatom be.

7. kép. Római őrtorony nyoma a „Nagy-Hegy“-en.

Megemlítésre méltónak tartom, hogy ezen romok népies elnevezésében az általánosan használt „csúp“ név alkalmazása mellett a kicsinylő néphumor érvényesül, habár legtöbb esetben az eredeti rendeltetésüket jellegző „vár“ szó kapcsolatában.

Igy Tordaszentlászlón a kincásók által feldúlt rom neve „Póka vára“, Bonczhida fölött a fejrődi patak baloldalán levő gerinczen álló „Kecskevár“.

Szék községe mellett nevük: „Isten kossa“, „Borsos padja“, „Kelemenlyuka“, „Ködmenke“.

Lapupatakon végül a dicső római kort egyáltalán meg nem tisztelő nevet kapott az ősrégi alkotmány, ugyanis „Zsivány háza“ néven ismerik az erdők közepette futó főgerincz kupos dombján álló magányos romot.

Az általam eddig bejárt hegygerinczeken Kolozsvártól északra eddigelé csakis őrtorony-romokat találtam és pedig az azokat összekötő limes-árok és töltés nélkül; ennek okát teljesen megmagyarázottnak tartom azzal, hogy a provinciát az Alföldön lakó szarmata jazigok betörései ellen a római hódítás szélső határán, vagyis Dácia nyugati szélén létesített rendszeres és végleges limes-vonal volt hivatva a hódítás befejezése után biztosítani, holott az erdélyi hegygerinczeken elszórt magányos őrtornyok övei csak az előhaladó hódítás biztosítására voltak hivatva.

A fent előadott felfedezéseket a további kutatásokra és főképen a szakszerű, bizonyító erejű ásatásokra hivatott fórumnak az „Erdélyi nemzeti muzeum érem- és régiségtárának“ bejelenttem és ígéretét bírom dr. Pósta Béla egyetemi tanár, valamint dr. Buday Árpád osztályarchaeologus egy. magántanár uraknak, hogy az utóbb felsorolt őrtorony-romok egynéhányát 1912. év nyarán feltárják. A romoknak 1911. év folyamán való feltárása ugyanis egyrészt az idény előrehaladott volta, másrészt pedig a fentnevezett intézet különben is fölötte szűkre szabott és nagyon igénybevett hitelösszegének kimerülése folytán nem volt eszközölhető.

A további limes-kutatásokról úgy hiszem a jövő tél folyamán lesz alkalmam beszámolnom az „Erdészeti Lapok“ hasábjain, s amennyire azok folytatását, esetleg befejezését nagyon is szerény anyagi eszközeim lehetővé fogják tenni, legelső sorban a Sebes-Körös és Maros közötti limesnek, melynek fennebb leírt 2.5 kilométer hosszú szakaszát megtalálnom immár sikerült, részletes térképét is közölni fogom.

Ugyancsak anyagi segédeszközeim szerény volta és a kutatáshoz szükséges időtartam miatt későbbre kell halasztanom a meszesi limes, valamint az általam Máramarosban megtalált szakasz közötti limes felkutatását és ismertetését, amidőn majd beigazolást nyer az az állításom, hogy a világhódító római hatalom édes hazánkon végig a Marostól a Kárpátokig nyuló, a természet adta védővonalat

kiegészítő, bár egyes külön szakaszokból álló, ámde egészében egységes rendeltetésű védelmi és határvonalat alkotó limest létesített, mely vonal észak-déli főirányban vett hossza a németországi világhírű 550 kilométeres limessel legalább is azonos hosszúságú és a terepviszonyokat tekintve, nagyobbyszerű áldozattal létesített műszaki alkotás.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

HIRDETMÉNY

a tavaszi erdészeti államvizsga tárgyában.

A folyó évi tavaszi erdészeti államvizsgálat április hó 29-én s az erre következő napokon fog a fennálló szabályzat értelmében Budapesten megtartatni.

Budapest, 1912 április hó 3-án.

M. kir. földmívelésügyi miniszter.

KÜLÖNFÉLÉK.

Erdészeti kinevezések. A *változások és kiténtetések* rovata alatt közöljük az államerdészeti tisztikar körében történt nagyarányú kinevezéseket és kiténtetéseket. Az állásarányosítás folytatóságos keresztülvitele és a nagyobb számban megüresedett állások betöltése következtében a szokottnál jóval nagyobb a kinevezettek száma, de igen nagy azok száma is, akiknek érdemei magasabb czimek adományozása által ismertettek el.

A kincstári erdőgazdaság vezetője, *Téglás Károly* miniszteri tanácsos is a kinevezettek között volt, mely alkalommal a földmívelésügyi miniszterium I/A és I/B főosztályának, továbbá az erdészeti számvevőségnek tisztikara *Horváth Sándor* miniszteri tanácsos vezetése mellett folyó hó 6-án üdvözölte. *Horváth Sándor* tartalmas beszédében kiemelte a magyar erdészeti tisztikarnak azt az egyértelmű meggyőződését, hogy a kincstári erdők sorsa megfelelőbb kezekbe nem kerülhetett volna, s így a királyi elhatá-